

לחקר חייה התורניים של יהדות סוריה תחת משטר הבעת'

הספר היהודי האחרון שיצא לאור בארם צובה

אליעזר שלוסברג

א.

קהילת יהודי סוריה היא מהקהילות היהודיות המפוארות ביותר בקרב יהודי המזרח. שורשיה של קהילה זו עתיקים הם, וראשיתם בתקופה היוונית-סלווקית במאה הרביעית לפנה"ס. כמהלך ההיסטוריה התפתחה קהילה זו ושגשגה, תוך שהיא יודעת עליות ומורדות, וכשהיא מעמידה בראשה רבנים חשובים ומפורסמים, דוגמת בני משפחת לניאדו בארם צובה [=חלב], וגלנטי בדמשק.

בשתי קהילות אלו, ארם צובה ודמשק, התרכזו מאז ומעולם רוב בניינם ומניינם של יהודי סוריה. החשובה מביין השתיים היא קהילת ארם צובה.¹ היישוב היהודי בה החל, כנראה, עוד בתקופת השלטון הרומי. במאה ה-11 קיימה הקהילה קשרים הדוקים עם ישיבות ארץ ישראל ומאוחר יותר גם עם ישיבת בגדאד. בראשה עמד אז ר' ברוך בן יצחק. מאוחר יותר קיימו חכמיה קשרי התכתבות עם הרמב"ם.² בתקופה הממלוכית היו בעיר סוחרים ובעלי מלאכה לצד תלמידי-חכמים מובהקים. הקהילה הקימה מוסדות חינוך ותורה והעמידה חכמים רבים וחשובים, דוגמת: ר' שת בן יפת, בעל 'חמדת התעודה' על התורה וההפטרות, ור' יהודה אלמידארי, שחיבר פירושים לתלמוד. במחצית השנייה של המאה ה-14 התגורר בה הנגיד המודח של יהודי מצרים, ר' דוד מצאצאי הרמב"ם, אשר לפי המסורת גם העביר אליה את ה'כתר'. עם גירוש ספרד הגיעו לעיר תלמידי-חכמים רבים נוספים, שהרימו את קרנה בעולם היהודי, כשהם מייסדים בה מוסדות חינוך ומרביצים תורה ברבים.

על מקומה המרכזי של העיר חלב בחיי התרבות של יהודי סוריה תעיד העובדה, שבמחצית השנייה של המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 נוסדו בה מספר בתי דפוס. בשנת 1865 יסד בה אליהו חי ששון בית דפוס ראשון, שהתקיים במשך שמונה שנים ונדפסו בו 13 ספרים בלבד. בשנת 1887 יסד ר' ישעיהו דיין בית דפוס

1 להיסטוריה מקיפה וכוללת של יהודי העיר ראה: כהן, יהדות.

2 על תקופה זו ראה בהרחבה: פרנקל, קהילת.

עברי חדש, שעמד על תלו עד שנת 1926. בעקבותיו נוסדו בתי דפוס נוספים, דוגמת זה של עזרא גוגאטי בשנת 1910, שהאריך ימים מכולם.³ על דמותה התורנית של העיר ועל היקף תלמוד התורה בה אנו למדים גם מעדותו של ישראל בן יוסף בנימין, המכונה 'בנימין השני', ששהה בחלב בשנת תר"ח למשך כחמישה שבועות:

היהודים שמה שומרים דת אבותיהם בכל תקפה וטוהרתה. גם מלימוד חכמות ומדעים לא יניחו את ידם. לא פחות משישים זקני העדה מעוטרים בשם הכבוד 'חכם' [...] ואין אחד מבני ישראל בעיר, אשר לא יאציל לו זמן מה מטטרות עתותיו להקדישם לתורה ולתעודה [...] בתוך חצי הלילה יתאספו אל בית הכנסת זקנים ונערים יחדיו ויעמיקו בלימוד התלמוד עד אור הבוקר ואחר יתפללו והולכים איש איש לפועלו ולעבודתו.⁴

ג.

אולם במאה ה-19 חלו תמורות במצבם הכלכלי של יהודי סוריה בכלל, ושל חלב בפרט, שהשפיעו מאוחר יותר גם על מעמדה התורני בעולם היהודי כולו. בשלהי שנת 1840, ולאחר עליית דמשק, חזר השלטון העות'מאני לסוריה, ותקופה חדשה נפתחה בתולדות יהודיה. כאשר התמוטטה האימפריה העות'מאנית מבחינה כלכלית בשנות השמונים של המאה ה-19 נעצר גם תהליך שגשוגן של הקהילות היהודיות והחל תהליך איטי וממושך של הידרדרות כלכלית וחברתית. הקהילות בדמשק ובחלב נפגעו אף הן מהמשבר הכלכלי, אולם קהילת חלב נפגעה פחות מזו של דמשק, בעיקר בשל השוני בענפי הפרנסה של ראשי הקהל ושל שכבת הביניים בהן. עובדה זו באה לידי ביטוי באופן תפקודן של שתי הקהילות ובדרך התמודדותן עם השלכותיו של המשבר בתחומים דוגמת הבריאות והסעד.⁵ במקביל החלו לחדור

3 על הדפוס העברי בארס צובה ראה: יערי, מילואים; כהן, חינוך, עמ' 190.

4 בנימין, ספר, עמ' 14-15, הרוב אצל כהן, חינוך, עמ' 189. כהן מצטט מתוך עדותו של נוסע נוסף, אפרים ניימרק, שהגיע לחלב בשנת תרמ"ד, ושכתב בין היתר: 'בקריאת התלמוד ונושאי כליו יצטיינו הנערים בחלב שכס אחד על רעיהם אשר בבגדו, כי עשירי חלב המה מחזיקים ישיבות בבתיהם, ובכבודם ובעצמם יעסקו כמה שעות בכל יום בתורה, בתלמוד, בטור ושולחן ערוך ונביאים וכתובים' (עמ' 190). לתיאור פיסה של העיר חלב ומוסדותיה בשנת ת"ר ראה: זאב, תיאור. כותב התיאור, שהיה כנראה ממוצא אשכנזי, מתאר את האתרים שראה בדרכו מיפו לארס צובה, ולאחר מכן בצורה מפורטת את העיר וסביבותיה. על תוכנית הלימודים באותם ימים ב'כותאב' היהודי, המקביל לבית-הספר היסודי, ראה זנר, החיים, עמ' 49-50.

5 זוהר, קהילות, עמ' 106.

לקהילות אלו רוחות של התמערבות ומודרניזציה, שבאו, למשל, לידי ביטוי בייסודם של בתי הספר 'כל ישראל חברים'.⁶

בשנות השבעים החל בחלב גם תהליך של הידרדרות במעמד הרבנות והרבנים,⁷ שהתבטא גם בהגירתם לארץ ישראל. עד למחצית המאה ה-19 היה מספר תלמידי החכמים שעלו מסוריה לארץ ישראל זעום. בתחילה הייתה טבריה מוקד משיכתם אולם אחר-כך שמו פניהם בעיקר לירושלים. במלחמת העולם הראשונה חיו בירושלים כאלף יהודים יוצאי סוריה, רובם ילידי חלב. בין העולים מחלב לירושלים עד לתקופה זו היו גם כחמישים רבנים ותלמידי חכמים מובהקים, רבים מהם מן השורה הראשונה של תלמידי החכמים בחלב, וביניהם בני המשפחות: אלפיה, דוויק, לאניאדו, סתהון, עטיה, קצין ושרים. הגירת חכמים זו גרמה לכך, שבמקביל להתמעטות הופעתם של חיבורים תורניים מקוריים של חכמים המתגוררים בסוריה, התרכו חיבורים תורניים פרי עטם של חכמים חלביים, תושבי ירושלים באותן שנים. חכמי חלב שבירושלים, ובפרט בית-דינם, הפכו למוקד של סמכות דתית-תורנית ממשיית לגבי הרשויות התורניות אף בארם צובה עצמה.⁸

בתקופת השלטון הצרפתי נמשכה ההתדרדרות של קהילת סוריה מבחינה מספרית, כלכלית ודתית. הישיבות בארם צובה נסגרו ופחת שיעור קומתם של העומדים בראשן. לעומת זאת, הלך וגדל מספרם של התלמידים היהודים בבתי הספר החילוניים שהופעלו ע"י הממשלה וע"י כ"ח.⁹

ג.

עם התגברות המאבק הסורי להשגת עצמאות מדינית בשנות השלושים של המאה ה-20, הורע עוד יותר מצבם של היהודים. הפגיעות בהם הלכו ותכפו, הן באמצעות התנכלות לרכושם והן באמצעות מעשי רצח. לשיאן הגיעו הפגיעות ביהודים בפרעות שהיו בארם צובה בדצמבר 1947, ושבהן נשדדו בתי-כנסת ונבזזו בתים פרטיים וחנויות. בפרעות אלה ניזוק גם 'כתר ארם צובה' המפורסם.

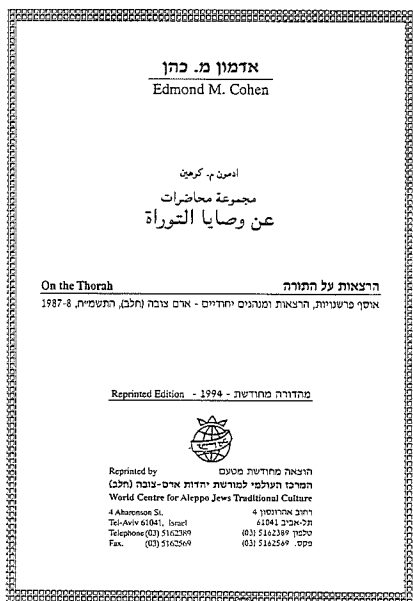
חלק ניכר מיהודי סוריה עזב אותה במהלך עשרות השנים האחרונות. כשליש מהיהודים עלו לארץ ישראל עוד לפני הקמת המדינה. אולם הקמת מדינת ישראל החמירה את מצב היהודים. הוטלו עליהם הגבלות כלכליות ונשללו מהם זכויות האזרח. גם חיי הרוח והדת נפגעו מאוד. רוב מוסדות החינוך נסגרו בשנים

6 על תקופה זו ראה: הראל, תמורות; זנר, החיים; זנר, קהילות; כהן, חינוך.

7 ראה על כך בהרחבה אצל: זוהר, היערכות; זוהר, שמרנות.

8 זוהר, קהילות, עמ' 86-87.

9 על מוסדות החינוך היהודיים בדמשק ובחלב, ובכלל זה מספרי התלמידים בהם, ראה: נאמן, החינוך. על ההידרדרות במצב הנוער, ראה: בעיות.

האחרונות ובכלל זה תלמודי התורה שעוד נותרו. מרבית בתי הספר היהודיים בסוריה נסגרו, והוראת הלשון העברית הוגבלה לבנים בלבד, ואף זאת במסגרת לימודי דת מצומצמים.¹⁰

אולם למרות הידרדרות איטית וממושכת זו לא פסקה גם במשך כל השנים הקשות האלה פעילות התנדבותית עממית להפצת התורה ולשמירת צביונה היהודי של הקהילה ומנהגיה. דוגמא לפעילות מסוג זה היא ההרצאות שהופצו בקרב יהודי ארם צובה (ודמשק) באמצעות כולטינים שבועיים. הבולטינים הודפסו במחתרת וחולקו בחשאי על ידי מתנדבים לבתי היהודים בחלב, ומאוחר יותר גם בדמשק ובקאמשלי, שמצב היהודים בה היה בכי רע.¹¹ הפצת ההרצאות החלה בחג הפסח תשמ"ב. מאוחר יותר כונסו ההרצאות לספר מקיף, שזכה למספר מהדורות, ובכך הפך להיות הספר העברי האחרון שיצא לאור בארם צובה. בשנת תשמ"ח יצאה לאור המהדורה השלישית של הספר, ובשנת תשנ"ד חזר המרכז העולמי למורשת

10 על מצב היהודים בסוריה לאחר קום המדינה, ראה: ברה"ל; גולדמן, יהודי, עמ' 10-11.
 11 יהודי העיר קאמשלי, הנמצאת במדבר אלג'זירה, סבלו סבל רב מאז הקמת המדינה. רדיפות היהודים בה החלו כבר לאחר החלטת החלוקה של האו"ם בנובמבר 1947. בית-הכנסת בעיר הועבר לרשות הצבא ורכוש התושבים הוחרם ע"י הממשלה. לעיתים תכופות מטילים השלטונות על היהודים עוצר לתקופות ממושכות. בלילות עורכים אנשי הבולשת 'ביקורות', המלוות במכות, עינויים ואף מעשי אונס. על העיר קאמשלי ומצב יהודיה ראה עוד: גולדמן, יהודי, עמ' 10; פנחסי, קהילת. על פרנסתם וחינוכם של יהודי העיר קאמשלי, ראה גם אצל: ברה"ל.

יהדות ארם צובה, שמרכזו בתל-אביב, והוציא את הספר במהדורה מחודשת, על מנת לסייע בקליטתם הרוחנית של יוצאי סוריה בארצות מושבם, לאחר ששלטונות סוריה התירו להם להגר ממנה בשנת 1992.

מחברן של ההרצאות הוא חכם אדמון כהן, ממנהיגיה הכולטים של קהילת חלב. הוא נולד בחלב בשנת 1920 למויזי כהן, נשיא 'בני ברית' בעיר ואיש עסקים מכובד. דודו היה אברהם כהן 'אפנדי', ששימש גם כממלא ראש העירייה וחבר מועצת העיר. אדמון כהן למד ב'תלמוד תורה', ב'אליאנס' ובבית הספר הגבוה 'מסיון לאייק פרנסיז'. בצעירותו עסק במסחר במסגרת משפחתית, ואחר כך בראיית חשבון במפעלי טקסטיל גדולים. במסגרת פעילותו הציבורית שימש יו"ר 'ועד כתר תורה' והיה ממקימי מפעלי העזרה הסוציאלית היהודית בחלב. כמו כן היה חבר בוועד 'תלמוד תורה' ובימפעל צדקה ומרפא. כמו כן סייע בהצלת כתר ארם צובה ובהברחתו לישראל. בשנת 1988 עלה ארצה והשתקע בעיר בני-ברק, שם הוא ממשיך עד עצם הימים האלה בפעילות חינוכית והתנדבותית.¹²

הספר כתוב בלשון הערבית ושמו: *مجموعة محاضرات عن وصايا التوراة* [=קובץ הרצאות על מצוות התורה]. כל הרצאה כוללת כ-6 עד 8 עמודים מודפסים בצפיפות רבה. בראש כל הרצאה מופיעה ברכה, בדרך כלל: *تحية طيبة ومحبة أخواية* [= ברכה טובה ואהבת אחים], ובסופה של כל הרצאה מובעים תודה ואיחולי בריאות, הצלחה, אושר וכנים צדיקים לכל האנשים שתרמו להוצאת ההרצאה ונטלו בה חלק, כגון: 'את הוצאות ההרצאה הזו תרמה הגברת אלמנת המנוח יעקב סבתו למנוחת נפש בעלה, שנפטרה בא' שבט ה'תשמ"ז. מי יתן וה' יעניק לה הצלחה ויכניס את המנוח תחת כנפי רחמי, נוחו עדן'.¹³ לאחר שלמי התודה נחתמת ההרצאה בברכה, דוגמת: *مع أطيب التحيات وأخلص التمنيات* [=בצירוף מיטב הברכות והאיחולים הנאמנים ביותר].

בניגוד למנהגם של היהודים בארצות שהיו תחת שלטון מוסלמי בימי-הביניים לכתוב את חיבוריהם בערבית, אך באותיות עבריות, הרצאות אלו כתובות באותיות ערביות. הכותב משתמש במונחים התורניים העבריים הרגילים אך מתעתק אותם לערבית. כך, למשל, בין ההלכות הקשורות בחג הפסח, הוא כותב שיש לומר 'שהחינו' בקידוש הערב: *بيارك 'شيهيحيانو' في القدوس ليلتين العيد الاول والثانية فقط וכו'*; או בדין אמירת ההלל בתפילת ערבית של ליל החג: *يقرأ الهليل بكامله اول ليلتين العيد بعد عاميدات عربيت واول يومين العيد بعد عميدات شحريت فقط*; וכן בדין אמירת 'יעלה ויבוא' בברכת המזון בפסח: *في بركات هامازون ثمانية ايام العيد نقول "אילוהינו"*; ובדומה בדין אמירת 'רצה והחליצנו' בברכת המזון בשבת: *وفي السبت يقول "ريصه فهاحاليصينو"* بالإضافة إلى "אילוהינו" וכו'.¹⁴ תופעת התעתוק לערבית מגיעה לשיאה כאשר הכותב

12 כל המידע על חכם אדמון כהן מבוסס על ההקדמה העברית והאנגלית של: הרצאות.

13 עמ' 17.

14 ההרצאה לחג הפסח, עמ' 4 (עמ' 21 במספור הכולל של הספר), סעיפים 3-4, 8-9.

מבאר מהו 'עירוב תבשילין', ומביא את נוסח ברכת ה'עירוב' כולה בתעתיק לערבית: *باروخ اتا אדונאי אילוהינו מילח האעולאם אשיר קדיشانו (!). بمصفتاف فصفانو على (!)* *مصفتا عירוב. 15*

ההרצאות נדפסו במכונת כתיבה ישנה, ובשל איכותם הירודה של הדפוס ושל הצילום קשה לעתים לקרוא חלק מהמילים. יש והמחבר תיקן בכתב-יד מילים לא ברורות, ולפעמים אף הוסיף משפטים שלמים, בעיקר בסופי עמודים.

כיוון שהשלטונות הסוריים אסרו על היהודים להוציא לאור דברי דפוס, נכתבו ההרצאות בחשאי בסיועם של רבים מבני הקהילה, ובעיקר בנותיו של המחבר, ונדפסו אצל הלל טוויל-דריג'ו. בסוף תקופת ההדפסה התרכו הקשיים בגלל המחסור בנייר בסוריה כולה, אולם דבר זה לא הפסיק את המפעל והוא אף הוסיף והתרחב.

הדפסת ההרצאות היתה נתונה לפיקוח אנשי הבולשת הסורית, ומדי פעם היה צורך להרגיע אותם שאין מדובר במפעל ציוני. כך, למשל, מסופר בהקדמה לספר, כי כאשר הופצה ההרצאה לפרשת 'לך לך', שבה כלולה הבטחת ה' לאברהם לתת לו ולזרעו את ארץ ישראל, זומן חכם אדמון כהן לחקירה במשרדי הבולשת. כהן נחלץ בהסבירו, שההבטחה נועדה לכל צאצאיו של אברהם אבינו, ובכללם גם בני ישמעאל.

ד.

הספר הינו, למעשה, אנציקלופדיה עממית מקיפה של היהדות ושל מצוותיה המעשיות. בהקדמה לקובץ ההרצאות המחבר מסביר את מטרתן: 'ללמד את העם את חובותיו הדתיות ולבאר לו במידת האפשר את מצוות התורה בצורה עממית'.¹⁶ נוסף למצוות הקשורות בחיי היום-יום, בשבת וכמועדי השנה, דן חכם כהן בהרצאות בלשון פשוטה וברורה לכל נפש בנושאים 'חיוניים', לדבריו, דוגמת: צדקה וגמילות-חסדים, כיבוד-הורים, מאכלות אסורים, הלכות נידה ואישות. כמו כן חיבר ביאורים קצרים על פרשיות השבוע.

במהדורה שלפנינו נכללו 36 פרקים, 15 מהם בנושא הלכות מועדים וחגים, 11 על הלכות הנגזרות מפרשיות השבוע ועשרה בנושאים שונים מהמסורת ומההווי של ארם צובה. בנוסף צורפו צילומים של נוסח הברכות והתפילות השונות, דוגמת קריאת שמע על המיטה, ברכת המזון, קידוש למועדים השונים, פזמונים ופיוטים לחגים, לברית מילה ועוד. במקרים רבים המחבר מוסיף לצד הצילומים הערות

15 שם, עמ' 5 (22), שר' 7 מלמטה.

16 הקדמת המחבר בערבית.

בערבית בכתב ידו, דוגמת ההערה שבליילה הראשון של סוכות מברך תחילה ברכת 'לישב בסוכה' ואחר-כך 'שהחיינו', ואילו בלילה השני מברך תחילה 'שהחיינו' ואחר-כך 'לישב בסוכה';¹⁷ כאשר הוא מפרט את דיני עניית אמן באמצע קריאת ההלל הוא כותב:

במהלך קריאת ההלל השלם מותר לענות רק את חמשת האמנים הראשונים של הקדיש, את 'בריך הוא', את שני הפסוקים הראשונים של הקדושה... ואת שלוש המילים: 'מודים אנחנו לך', לא יותר.

לאחר מכן הוא מוסיף בכתב יד: 'כך עפ"י הרב בן איש חי, ואילו לפי הרב עובדיה יוסף מותר לענות אמן של כל הברכות'.¹⁸

מקום נרחב בכל הרצאה הקדיש המחבר למצוות תלמוד תורה. בהרצאה 'ישמחת תורה', למשל, הוא מאריך מטבע הדברים בעניין זה. לאחר שהוא מסביר בקצרה את ערכו של לימוד התורה הוא סוקר כמה מענייני פרשת 'בראשית' (השבת; בריאת האישה ותפקידה וסיפור חוה והנחש), ואחר כך הוא שב לעסוק בחובה ללמוד התורה בכל עת ובכל מצב, תוך ביאור מאמר חז"ל: 'עני ועשיר ורשע באין לדין'. לעני אומרים לו מפני מה לא עסקת בתורה' וכו' (יומא ל"ה ע"ב). בהמשך הוא מבאר מהן התורה שבכתב והתורה שבעל-פה, מפרט את ששת סדרי המשנה ותוכנם, עומד על טיבו של ספר 'הזוהר' ומסביר מדוע חשוב ללמוד מוסר והלכות. הוא מסיים את דבריו בקריאה להקפיד בלימוד הספר 'חוק לישראל', הכולל את כל חלקי התורה הנזכרים למעלה. בהרצאות לשבתות ולמועדים אחרים צורפו צילומים של 'טקסטים' ללימוד, דוגמת 'פרקי אבות' ו'מדרש וזאת הברכה'. לעתים נוספו ביאורים ותרגומים לערבית של החומר המוצע ללימוד, דוגמת פרקים במסכת 'אבות', בליווי פרטים על תולדות חייהם של התנאים והאמוראים.¹⁹ כאמור, הספר מקיף את כל אורחות חייו של היהודי בכל העתים ובכל הזמנים. בפרשת 'משפטים', למשל, הובא הנוסח העברי של 'שטר עיסקא' (ולצידו תרגום לערבית), בצירוף צילום של הסעיפים המתאימים ב'קיצור שלחן ערוך' לר"ש גנצפריד והסברים בערבית; בחודש אלול בשנת תשמ"ז, שהיתה שנת שמיטה, מובא צילום של 'פרובול', המאפשר את מניעת שמיטת הלוואות.

17 עמ' 85.

18 עמ' 23.

19 המחבר מייחס חשיבות רבה להכרת תולדותיהם של חכמים, לפי שכן נהג, למשל, גם כאשר סידר את נוסח ההגדה של פסח. בהביאו את סיפורם של חמשת החכמים שהסבו בבני ברק ועסקו בסיפור יציאת מצרים כל אותו הלילה, הוא מפרט את תולדותיהם של ארבעה מבין חמשת החכמים: רבי אליעזר, רבי יהושע, רבי טרפון ורבי עקיבא (עמ' 15-16), ובהרצאה המיועדת לתשעה באב הוא מספר את סיפורו של רבי יוחנן ופגישתו עם אספסיאנוס קיסר (עפ"י מסכת גיטין, דף נ"ו ע"ב).

בהרצאות מוקדש מקום גם לשאלות הלכתיות מעשיות כשתשובתינהן בצידן, כגון: מה הבדל בין גניבה לגזול? האם מותר למחוק תכשיטי זהב שכתוב עליהם שם ה'? האם מותר לענות 'אמן' בין 'ברוך שאמר' לתפילת 'העמידה'? מהן הלכות נטילת ידים לאחר ההשכמה, בעת היציאה מהשירותים ולפני האכילה? מהי דין הזימון (בברכת המזון) ומי חייב בו? לעתים נדירות מוזכר גם שמו של שואל השאלה, כגון: 'הבחור רב המרץ האח ג'וי שמאע שואל: אם אין יין בליל שבת, כיצד יהיה הקידוש [...] הבחור רב המרץ האח ג'וי סרדאר שואל: מה הדין אם אחד שכח לומר "אתה חוננתנו בעמידת ערבית בליל יום ראשון"?'²⁰

המאמץ לשמור על אורח החיים היהודי בא לידי ביטוי גם בלוחות המפורטים שבסוף הספר. הם כוללים את זמני הזריחה והשקיעה, מועדי התפילה, שמות התפילות הנוספות בכל יום מימות השנה, דוגמת ראשי חודשים ושאר הימים שבהם אומרים הלל, או זמני התעניות השונות. כמו כן נוספו הסברים למבנה הלוח העברי ולעקרונותיו, על מנת שהקוראים יוכלו לחשב את המועדים בעצמם. לעתים המחבר פונה ישירות לקוראיו ומפציר בהם לעיין בהרצאותיו וללמוד אותן. כך, למשל, בסוף דיונו במצוות הצדקה הוא כותב:

אנו נפרדים מכם בבקשה שתקראו את ההרצאה הדתית הזו ותדונו בה, ובמיוחד בליל שבת, בהשתתפות כל בני המשפחה, ותחזרו ותקראו אותה בכל הזדמנות, וישמרכם האל.²¹

נוסף לעניינים ההלכתיים ולהסברים הרעיוניים של המועדים והמצוות השונות, מביא המחבר בהרצאותיו סיכומים קצרים, המשלבים בתוכם גם מדרשי חז"ל, של פרשיות השבוע ותוכן. כך, למשל, הוא כותב בהרצאה על פרשת 'לך לך', כי במדרש מבואר, שהמלחמה בין אברהם לארבעת המלכים (בראשית יד, טו) היתה מלחמה 'אידיאולוגית', לפי שאברהם האמין באל אחד ואילו המלכים האחרים קראו לעבודת אלילים.²²

על האופן שבו קיבלו יהודי ארם צובה את ההרצאות אנו למדים מתוצאותיו של סקר שנעשה בקרב ציבור מקבלי ההרצאות בדבר התועלת שהם מפיקים מהן. התוצאות פורסמו באמצע הספר, תחת הכותרת: 'תוצאות סקר דעת קהל על ההרצאות בענייני דת'.²³ השתתפו בו 112 אנשים, מהם: 53 צעירים, 25 גברים, 20 צעירות ו-14 נשים. רק שלושה (מקרב הצעירים) השיבו שאינם קוראים אותן; 78 קוראים את כולן, 24 את חלקן, 24 קוראים אותן יותר מפעם אחת; 95 השיבו בחיוב לשאלה אם הם מפיקים מהן תועלת. הנשאלים התבקשו גם להעיר הערות ולהציע

20 עמ' 11.

21 עמ' 129.

22 עמ' 137.

23 עמ' 145.

הצעות באשר לאופיין ולתוכנן של ההרצאות. 15 ביקשו לקצר ולהימנע מחזרות; 14 ביקשו נושאים חדשים; 13 הציעו להוסיף משלים וסיפורים; 10 הביעו תודה; 5 אמרו שהן חשובות מאוד ו-5 ביקשו להתמיד בפרסומן. בין ההצעות האחרות ראוי לציין עוד, כי שני קוראים ביקשו לכתוב בשפה ספרותית יותר; שלושה ביקשו לעסוק בנושאים דתיים עכשוויים; שניים ביקשו שלא להפיץ אותן בדרך הרגילה, אלא לקרוא אותן בבית-הכנסת, ואילו קורא אחר לעומת זאת ביקש לא לקרוא בבית-הכנסת. קורא אחד מבקש לתת להן תפוצה רחבה ככל האפשר, שני ביקש להגדיל את מספר ההרצאות; שלישי ביקש לחלק אותן מדי שישה חדשים; רביעי ביקש שלא לשלוח אותן אל מחוץ לעיר הלב, ואילו חמישי ביקש דווקא כן לשלוח אותן אל מחוץ לעיר. אחרים הציעו להגדיל את חלק המוסר או את פרשת השבוע, להימנע מהבאת מובאות מספר 'הזוהר', ולשתף רבנים בכתיבת ההרצאות. המסקנה לנוכח נתונים אלה היא, שההרצאות התקבלו בקרב רובם המכריע של היהודים ברצון ובכרכה ושהן השיגו את המטרה שלמענה נכתבו וחולקו.

ה.

ניתן לומר בדרך של הכללה, שחשיבותו של קובץ ההרצאות הנדון איננה בחידושי התורה המופלגים שבו, או במקורות שהיו לנגד עיני המחבר ושאינם לפנינו. הפירושים וההלכות הכלולים בו כתובים בצורה עממית ופשוטה, שווה לכל נפש, והרעיונות אינם חורגים מהמקובל בפי דרשנים במקומות רבים בעולם היהודי. חשיבותו של הקובץ היא בכך שהוא מעיד על מאמץ ממושך ומתמיד לשמור על זהותם היהודית והדתית של אותם יהודים שעדיין נותרו בסוריה תחת שלטון מפלגת הבעת', ועל אורח חיים יהודי בסיסי, הכולל בעיקר תפילה, שמירה על הטקסים הפולחניים האופייניים לשבתות, לחגים ולמועדים, הכרת ערכי יסוד כגון: צדקה וגמילות חסדים, ולימוד תורה ברמה העממית, הכולל שינון הרעיונות הבסיסיים של פרשיות השבוע והמועדים.

הפניות ביבליוגרפיות

בנימין, ספר בעיות [ללא שם] 'בעיות הנוער היהודי בחלב', הד המזרח 12 (מרס 1943), עמ' 12-13.

בר-הלל גולדמן, יהודי הראל, תמורות ביהדות סוריה, 1840-1880, עבודה לקבלת תואר דוקטור בפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ב.

בר-הלל גולדמן, יהודי הראל, תמורות הרצאות אדמו"ן מ. כהן, הרצאות על התורה – אוסף פרשנויות, הרצאות ומנהגים ייחודיים, ארס צובה (חלב), התשמ"ח [מהדורה מחודשת מטעם המרכז העולמי למורשת יהדות ארס צובה (חלב), תל-אביב 1994].

זאב, תיאור 'תיאור קהילת ארס צובה וסביבותיה בתחילת שנות ה' ת"ר', ספונות י"ד (תשנ"ב), עמ' פב-פח.

זוהר, היערכות המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20, דברי הקונגרס העולמי ה-10 למדעי היהדות, חטיבה ב', כרך א', תש"ן, עמ' 281-288.

זוהר, קהילות המאה ה-19 ומוסדות הקהילה בשלהי השלטון העות'מאני, פעמים 44 (1980), עמ' 80-109.

זוהר, שמרנות זוהר, 'שמרנות לוחמת: קיים להתנהגותם החברתית-דתית של חכמי חלב בעת החדשה', פעמים 55 (תשנ"ג), עמ' 57-78.

זנר, החיים הפנימיים של יהודי סוריה בשלהי התקופה העות'מאנית, פעמים 3 (תש"ס), עמ' 45-58.

יערי, מילואים יערי, 'מילואים ל"הדפוס העברי בארס צובה"', קרית ספר י (תרצ"ג-תרצ"ד), עמ' 100-108; יא (תרצ"ד-תרצ"ה), עמ' 401-408.

כהן, חינוך כהן, 'חינוך ולימוד בחלב במאה ה-19 ובראשית המאה ה-20', החינוך נג (1981), עמ' 189-192.

כהן, יהדות כהן, 'כהן-טויל, יהדות חלב בראי הדורות – על ההיסטוריה החברתית-תרבותית של יהדות חלב, תל-אביב תשנ"ג.

נאמן, החינוך נאמן, 'החינוך והתרבות בסוריה', שבילי החינוך ד (תרפ"ט), עמ' תקכ-תקל.

פנחס, קהילת פנחס, 'קהילת יהודי קמישלי בסוריה', במערכה ט (תש"ל), עמ' 8-22.

פרנקל, קהילת פרנקל, 'קהילת יהודי חלב במאות הי"א-י"ג בין אחדות לייחוד', פעמים 61 (תשנ"ד), עמ' 57-74.